

СИНТАКСИЧНІ КОНКРЕТИЗАТОРИ В СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ: ТИПОЛОГІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ

Аксьонова І.О.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21000
i.aksonova@donnu.edu.ua

У статті проаналізовано синтаксичні конкретизатори в структурі простого речення, розглянуто різні аспекти дослідження конструкцій конкретизування, з'ясовано їх статус у системі граматичних категорій, визначено типологічно-кваліфікаційні ознаки, синтаксичний зв'язок, яким поєднані конкретизувальні компоненти з граматичною основою речення.

Ключові слова: синтаксичний конкретизатор, логико-синтаксична категорія, уточнення, просте речення, синтаксичний зв'язок.

Аксёнова И.

Синтаксические конкретизаторы в структуре предложения: типологически-квалификационные признаки

В статье проанализированы синтаксические конкретизаторы в структуре простого предложения, рассмотрены различные аспекты исследования конструкций конкретизирования, выяснен их статус в системе грамматических категорий, определены типологически-квалификационные признаки, синтаксическая связь, которой сочетаются конкретизирующие компоненты с грамматической основой предложения.

Ключевые слова: синтаксический конкретизатор, логико-синтаксическая категория, уточнение, простое предложение, синтаксическая связь.

I. Aksonova

Syntactic Concretizers in Sentence Structure: Typological-Qualification Signs

The article analyzes syntactic concretizers in the structure of a simple sentence, examines various aspects of concretizer constructions research, clarifies their status in the system of grammatical categories, defines typological-qualification signs, syntactic relationship, which combines concretizer components with grammatical basis of the sentence.

Linguists began to study concretizer structures from the second half of the twentieth century. However, there is still no generally accepted systemic view of this category, and there is no clear scientific theory that causes the non-differentiation between the refinement members of the sentence with the apposition, the homogeneous members of the sentence, the explanation, the separate members of the sentence, inclusion, etc.

The purpose of the study is to determine the typological-qualification features of syntactic concretizers in the sentence structure.

M. M. Shansky introduced the notion of refinement as a syntactic phenomenon. In Ukrainian studies, for the first time, information on refinement members of the sentence appears in the works by O. M. Parkhomenko, B. M. Kulik and others. But not all linguists consider the concretizer constructions members of the sentence.

For a short time of research on constructions with the meaning of concretizing in grammar, there is a contradictory idea of refinement. In linguistics, this category has received different interpretations of "refinement", "separate the specifying of the sentence", "explanatory separated turnover", "explanatory, the specifying turnover", "sentence with indirect component", "separate secondary member with the value clarification" and others.

The results of the scientific research give grounds to assert that the syntactic concretizer is an independent logical-syntactic category, which is combined with the grammatical basis of the sentence with a double syntactic connection, is in the postposition of the refined component, is always separated, gives to any term the sentence additional, more detailed information, usually in semantic plane, a syntactic concretizer correlates with what specifies, as partial and general, as a narrower and broader concept.

Key words: syntactic concretizers, logical-syntactic category, refinement, simple sentence, syntactic double bond connection, typological-qualification signs.

Вступ. Просте ускладнене речення є предметом дослідження багатьох мовознавців. Науковці розробляли різні аспекти теорії відокремлених другорядних членів речення, вставних і вставлених компонентів, однорідних членів речення, пояснення, уточнення тощо. Зокрема, питання конструкцій конкретизування проаналізовано в працях І.М. Арібжанової, Н.С. Валгіної, І.Р. Вихованця, Є.М. Галкіної-Федорук, А.П. Загнітка, Л.В. Захарової, М.Я. Оленяк, А.Ф. Прияткіної, О.Г. Руднева, І.І. Слинька, Н.С. Фоміної, Т.Б. Фунтової та ін. Незважаючи на певні успіхи, питання про синтаксичні конкретизатори залишається маловивченим.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні немає загальноприйнятого системного погляду щодо цієї категорії, також відсутня чітка наукова теорія, що є причиною нерозмежування синтаксичних конкретизаторів із однорідними членами речення, прикладкою, поясненням, відокремленими членами речення, включенням тощо. Активне використання синтаксичних конкретизаторів, необхідність їх ґрунтовного осмислення з позиції нових досягнень лінгвістики вимагає нових пошуків у цій галузі синтаксису.

Мета статті — з'ясувати типологічно-кваліфікаційні ознаки синтаксичних конкретизаторів у структурі речення.

Поняття про уточнення як синтаксичне явище увів у другій половині ХХ ст. М.М. Шанський. Науковець зазначає: «Уточнення як пояснювальні члени виступають у реченні <...> завжди відокремленим членом зазвичай після того члена, який вони пояснюють або визначають, і можуть бути при будь-якому члені речення» [5, 92].

Результати дослідження та обговорення. У своїх дослідженнях мовознавці звертають увагу на головні ознаки конструкцій конкретизування. Наприклад, Т.А. Александрова виокремлює такі особливості «уточнювальних відокремлених членів речення»: особливі логічні відношення між поняттями, смисл, характер зв'язку, формальні показники, можливість вживання при будь-якому члені речення, вираження категорії уточнення не тільки в простому, а й в складному реченні [1, 15–16]. А.Ф. Прияткіна наголошує, що уточненню як синтаксичній конструкції притаманні такі риси: безсполучниковий зв'язок членів ряду, обов'язкова відокремлювальна інтонація, яка пов'язує другий член із першим і є єдиним показником відношень між ними [12, 37].

В українському мовознавстві перші відомості про уточнювальні члени речення знаходимо в працях О.М. Пархоменка, Б.М. Кулика та ін. Наприклад, Б.М. Кулик зазначає, що відокремленими можуть бути уточнювальні чи конкретизувальні члени: обставини місця, часу, способу дії, означення, прикладки, рідше — присудки. Мовознавець визначає уточнення як слова і словоспо-

лучення, що слугують для уточнення, пояснення змісту якогось члена речення [8, 167]. Б.М. Кулик підкреслює, що уточнення майже завжди пов'язане з обмеженням уточнюваного поняття, звуженням його, а випадки, коли уточнювальний член виражає ширше поняття, ніж уточнюваний, мовознавець вважає малопоширеними.

За нетривалий час досліджень конструкцій зі значенням конкретизування в граматиці виникає суперечливе уявлення про цю категорію. Наприклад, не всі лінгвісти з-поміж членів речення виділяють конкретизувальні конструкції. Автори «Русской грамматики» такі компоненти називають «пояснювальними відокремленими зворотами», які уточнюють, конкретизують той чи той член речення [13, 186]. На думку мовознавців, відокремлення пояснювального звороту на відміну від напівпредикативних зворотів залежить не від граматичної природи його головного слова, а від інших чинників: значення уточнення чи пояснення та обсягу відокремленої групи. В «Русской грамматике» дослідники пропонують класифікацію «пояснювальних зворотів» за морфологічним принципом. Згідно з нею виділяють субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, вербумфінітні, інфінітивні «пояснювальні звороти».

І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська також не визначають уточнювальні одиниці як члени речення, оскільки вони не входять до складу моделі, а тільки поширюють її на рівні комунікативного вживання. На їхню думку, більш доцільно послуговуватися поняттям «пояснювально-уточнювальні звороти», яке науковці тлумачать як відокремлені конструкції, що пов'язані з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнювальним зв'язком [14, 364]. Дослідники розмежовують уточнення та відокремлені члени речення, вказують, що вони відрізняються структурно і семантично. Семантично уточнення конкретизують компоненти висловлення, а напівпредикативні звороти містять додаткове повідомлення. Зі структурного погляду пояснювально-уточнювальними зворотами можуть бути будь-які члени речення — головні та другорядні, напівпредикативними — тільки другорядні. Напівпредикативні звороти можуть бути постпозитивні й препозитивні, пояснювально-уточнювальні майже завжди постпозитивні [14, 364].

Різні є думки щодо зв'язку синтаксичного конкретизатора з іншими компонентами речення. Деякі мовознавці вважали, що це підрядний зв'язок, інші наголошували, що специфіка зв'язку виявляється в наголосі, інтонації та пунктуації. І.М. Арібжанова зазначає, що спочатку увага дослідників була зосереджена на тому, як зв'язується уточнення з уточнюваним компонентом, а згодом зв'язкові можливості уточнення «розширили» за рахунок третього складника, опорного для уточнювального члена: «Це вже подвійний зв'язок, з трьома ліні-

ями зв'язаності: основною для уточнювальної конструкції = уточнюваний компонент + уточнення; базовою = опорне слово + уточнюваний компонент; опосередкованою = опорне слово для уточнюваного + уточнення» [2, 66].

І.Р. Вихованець кваліфікує уточнювальні конструкції як «опосередковані другорядні члени речення», у яких уточнювальні компоненти поєднані з граматичною основою речення опосередкованим синтаксичним зв'язком, що «характеризується синтаксичною нерівноправністю поєднаних ним членів речення, один з яких (залежний) підпорядкований опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвідноситься з третім членом або предикативним ядром, щодо якого координуються семантико-синтаксичні функції опорного й залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з другого боку» [4, 26]. На думку мовознавця, типовими засобами вираження такого різновиду підрядного синтаксичного зв'язку є сполучники *тобто й або*, закріплені порядком компонентів тощо.

А.П. Загнітко звертає увагу на речення з опосередкованими компонентами та зауважує, що «опосередкований синтаксичний зв'язок властивий для другорядних членів речення, які пов'язані з реченневою структурою опосередковано, через наявність ще одного члена речення: *Хлопці стояли неподалік, під деревами* ← *Хлопці стояли неподалік + Хлопці стояли під деревами*» [6, 239]. Як зазначає мовознавець, опосередковані компоненти речення є результатом згортання окремих самостійних речень у компоненти реченневої структури за рахунок редукції тотожної семантики. А.П. Загнітко до опосередкованих членів речення зараховує такі, що характеризуються або повторним значенням, або уточненням. Дослідник наголошує, що статус таких компонентів реченневої структури до цих пір є нез'ясованим, оскільки одні з них розглядають у складі відокремлених членів речення, інші — у складі однорідних членів речення, а ще інші кваліфікують як прикладки.

У працях російських лінгвістів подвійний зв'язок, який поєднує уточнювальні компоненти з граматичною основою речення, називають різновидом приєднувального і визначають як слабкомаркований зв'язок (оскільки відсутні формальні засоби вираження, крім інтонації). Наприклад, Л.В. Захарова зауважує, що уточнювальна конструкція в простому реченні — це двокомпонентна структура, яка складається з уточнюваного та відокремленого уточнювального компонентів, побудована на основі подвійного приєднувального зв'язку і слугує синтаксичною формою для реалізації семантичного уточнення певного члена речення [7, 7]. Дослідниця підкреслює, що цей приєднувальний зв'язок має спільні риси з сурядністю (паралелізм і відкритість конструкцій) та пі-

дрядністю (семантична нерівнозначність компонентів). Але не є синтезом цих традиційних зв'язків, оскільки приєднання — це самостійне складне семантико-синтаксичним явище, специфікою якого є поширеність на всі члени речення (головні та другорядні), вираження синтаксичних відношень уточнення і домінування семантичного чинника у визначенні синтаксичної залежності компонентів уточнювальної конструкції [7, 58–61].

Уточнення як логіко-синтаксичну категорію визначає Т.Б. Фунтова та виокремлює такі її диференційні ознаки: двочленність конструкції (уточнюваний — уточнювальний компонент), особливі комбінації засобів вираження компонентів уточнення, специфічна інтонація уточнення, безсполучниковий і сполучниковий зв'язок. Основне призначення уточнення, як зазначає дослідниця, — виразити думку більш точно, вживаючи конструкцію з двох і більше компонентів, що зіставляються за обсягом переданої інформації.

На думку М.Я. Оленяк, уточнення — «це логіко-синтаксична категорія, яка є засобом реалізації прагматичних цілей та комунікативної заданості, формальним показником якої є як мінімум бінарна конструкція, в якій компоненти співвідносяться відповідно до обсягу інформації, що передається» [10, 5]. Дослідниця наводить критерії розмежування уточнення з іншими суміжними категоріями: прикладкою, вставкою, однорідними членами речення, включенням, виключенням та поясненням. А також звертає увагу, що ці категорії можуть входити до складу уточнювальної конструкції за певних умов.

М.Я. Оленяк, аналізуючи прикладку та уточнення, наголошує, що обидві конструкції є двочленними, їм властиво надавати додаткову інформацію, але прикладка є атрибутивною, вказує на якість предмета, не уточнюючи його. Різниця між цими категоріями, на думку дослідниці, полягає у відокремленості уточнення та атрибутивності прикладки. Порівняно зі вставними конструкціями уточнення, як зауважує М.Я. Оленяк, завжди стосується якогось конкретного члена речення (тоді як вставні конструкції можуть надавати додаткову інформацію якомусь одному члену речення або ж інформативно доповнювати речення загалом, безвідносно до конкретного його члена), може займати будь-яку позицію в реченні (на відміну від вставки). Уточнення і однорідні члени мовознавець диференціює за такими ознаками: уточнення є поєднанням більш загального та більш детального, у випадку однорідних членів речення — це поєднання рівноправних одиниць одного рівня.

Досить суперечливим є питання щодо розмежування пояснення і синтаксичних конкретизаторів. Існує багато різних поглядів щодо співвідношення цих категорій. Одні мовознавці розмежовують ці категорії (Л.В. Захарова, М.Я. Оленяк, Т.Б. Фунтова), інші взагалі не розглядають питання

про можливі відмінності між поясненням і уточненням, використовують тільки поняття «уточнення» або тільки поняття «пояснення» (В.В. Бабайцева, М.Г. Шатух). Також є позиція, згідно з якою пояснення та уточнення кваліфікують як вид і підвид. Уточнення розглядають як вид пояснення (І.Л. Ашмаріна, А.Ф. Прияткіна), а пояснення — як вид уточнення (Т.А. Александрова).

А.Ф. Прияткіна, аналізуючи уточнення і пояснення як різновиди пояснювальних конструкцій, диференціює їх за певними ознаками. На її думку, у пояснювальних відношеннях тотожність об'єктів спеціально стверджується, що оформлюється певними службовими словами або еквівалентною їм за функцією інтонацією. Уточнювальні ж відношення цього ствердження не мають, як і не мають спеціальних засобів оформлення. Уточнення як конструкція оформлюється тільки за допомогою відокремлення другого члена. Іншою рисою розрізнення уточнення і пояснення, як зауважує А.Ф. Прияткіна, є можливість другого дублювати синтаксичну функцію слова, яке пояснюється, тобто в реченні відбувається номінація однієї і тієї самої події. Уточнення ж немає функції дублювання, оскільки уточнювальне — це завжди щось нове, інше, додаткове [12, 34].

На думку Л.В. Захарової, таке розмежування пояснення і уточнення в теорії А.Ф. Прияткіної має певні протиріччя та наводить такі диференційні ознаки: на лексичному рівні компоненти уточнення характеризуються співвідношенням з різними денотатами, компоненти пояснення — із загальним денотатом, з погляду логіки компоненти уточнення виражають поняття загального та часткового, компоненти пояснення — тотожності. Як зазначає дослідниця, комунікативним завданням уточнювальної конструкції є уточнення, конкретизація, деталізація, а пояснювальної — пояснення, актуалізація значення через повторне

найменування. За кількістю компонентів уточнювальні конструкції бінарні, але можуть складатися з декількох послідовно уточнювальних елементів, тобто можливе «нанизування» уточнень. Пояснювальні конструкції завжди бінарні [7]. Л.В. Захарова наголошує, що уточнення та пояснення мають структурні, смислові та граматичні відмінності, що дає можливість вважати їх самостійними синтаксичними категоріями.

Отже, синтаксичний конкретизатор — це неоднорідна синтаксична категорія, яку кваліфікують як «уточнювальний член речення», «відокремлений другорядний член зі значенням уточнення», «пояснювальний відокремлений зворот», «пояснювально-уточнювальний зворот», «опосередкований другорядний член речення», «речення з опосередкованим компонентом» та ін. Але враховуючи ці дослідження, можна стверджувати, що це самостійна категорія, яка має свої типологічно-кваліфікаційні ознаки. Переважна більшість мовознавців одноставна в тому, що синтаксичний конкретизатор — це логіко-синтаксична категорія, яка поєднується з граматичною основою речення подвійним синтаксичним зв'язком, перебуває в постпозиції щодо уточнюваного компонента, завжди відокремлюється, надає будь-якому члену речення додаткову, більш детальну інформацію. У смисловому плані синтаксичний конкретизатор зазвичай співвідноситься з тим, що конкретизує як часткове і загальне, як вужче і ширше поняття.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в комплексному аналізі синтаксичних конкретизаторів, оскільки сучасний стан синтаксичної науки виявляє гостру потребу збору, систематизації численних синтаксичних конкретизаторів, вивчення їх структурно-семантичного вираження, виявлення специфіки функціонування в усіх стилях сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Т.А. Уточняющие обособленные члены предложения / Т.А. Александрова // Русский язык в школе. — 1974. — № 2. — С. 15–21.
2. Арібжанова І. Уточнення як синтаксичне поняття / І. Арібжанова // Українське мовознавство. — 2011. — № 42. — С. 59–72.
3. Ашмаріна И. Л. Уточнение как член предложения в современном английском языке : автореф. дис. на соиск. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ашмаріна И.Л. — СПб., 1999. — 20 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І.Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
5. Галкіна-Федорук Е.М. Современный русский язык: Синтаксис / Е.М. Галкіна-Федорук, К.В. Горшкова, Н.М. Шанский. — М., 1958. — С. 87–96.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія / А.П. Загнітко. — Донецьк : ДонУ, 2001. — 662 с.
7. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Захарова Л.В. — Армавир, 2008. — 215 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2 : Синтаксис / Б.М. Кулик. — К. : Рад. шк., 1961. — 285 с.

9. Оленяк М.Я. Парадигма логічних відношень між компонентами пояснення і уточнення та їх розмежування (на матеріалі англійської, української і польської мов) / М.Я. Оленяк // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. пр. — Донецьк : ДонНУ, 2013. — Вип. 28. — С. 49–59.
10. Оленяк М.Я. Уточнення та суміжні з ним категорії в англійській, українській та польській мовах / М.Я. Оленяк // Вісник Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2010. — № 13. — С. 5–17.
11. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 544 с.
12. Прияткина А.Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения / А.Ф. Прияткина. — М. : Высш. шк., 1990. — 176 с.
13. Русская грамматика. Т. 2: Синтаксис / Н.Ю. Шведова (гл. ред.). — М. : Наука, 1980. — 714 с.
14. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посіб. / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.
15. Фунтова Т.Б. Логіко-синтаксична категорія уточнення в сучасній російській мові (семантика, засоби вираження) : автореф. дис. на здоб. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Фунтова Т.Б. — Сімферополь, 2002. — 18 с.

REFERENCES

1. Aleksandrova, T.A. (1974). Utochniaiushchie obosoblennyye chleny predlozheniia [Clarifying Individual Parts of the Sentence]. *Russkii yazyk v shkole*, 2, 15–21.
2. Aribzhanova, I. (2011). Utochnennia yak syntaktychne poniattia [Clarification as a Syntactic Notion]. *Ukrainske movoznavstvo*, 42, 59–72.
3. Ashmarina, I.L. (1999). Utochnenie kak chlen predlozheniia v sovremennom angliiskom yazyke [Clarification as a Member of Sentences in Modern English]. Extended abstract of candidate's dissertation, SPb, 20 p.
4. Vykhovanets, I.R. (1993). Ghramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: pidruchnyk [Grammar of the Ukrainian Language. Syntax]. Kyiv, Lybid, 368 p.
5. Galkina-Fedoruk, E.M. (1958). Sovremennyi russkii yazyk: Sintaksis [Modern Russian Language: Syntax]. Moscow, 87–96.
6. Zaghnitko, A.P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys: monohrafiia [Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax: monograph]. Donetsk, DonNU, 662 p.
7. Zakharova, L.V. (2008). Obosoblennyye vtorstepennyye chleny predlozheniia so znacheniem utochneniia v sovremennom russkom literaturnom yazyke [Separated Secondary Parts of Sentence with the Value of Refinement in the Modern Russian Literary Language]. Candidate's dissertation. Armavir, 215 p.
8. Kulyk, B.M. (1961). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Ch. 2, Syntaksys [The Course of Modern Ukrainian Literary Language. Part 2: Syntax]. Kyiv, Radianska shkola, 285 p.
9. Oleniak, M.Ya. (2013). Paradyhma lohichnykh vidnoshen mizh komponentamy poiasnenniia i utochnenniia ta yikh rozmezhuvanniia (na materialii anhliiskoi, ukrainskoi i polskoi mov) [The Paradigm of Logical Relations between Specification and Explanation Components and the Criteria of Their Differentiation in English, Ukrainian and Polish], *Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh: zbirnyk naukovykh prats*. Donetsk, DonNU, 28, 49–59.
10. Oleniak, M.Ya. (2010). Utochnennia ta sumizhni z nym katehorii v anhliiskii, ukrainskii ta polskii movakh [The Specification and Its Related Categories in the English, Ukrainian and Polish Languages], *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universynetu im. T. Shevchenka*, 13, 5–17.
11. Peshkovskii, A.M. (2001). Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii [Russian Syntax in Scientific Reflection]. M., *Yazyki slavianskoi kultury*, 544 p.
12. Priiatkina, A.F. (1990). Russkii yazyk: Sintaksis oslozhnennogo predlozheniia [Russian Language: Syntax of Complex Sentence]. M., *Vysshaia shkola*, 176 p.
13. Shvedova, N.Yu. (1980). Russkaia grammatika. T. 2: Sintaksis [Russian Grammar. Volume 2: Syntax]. Moscow, Nauka, 1980, 714 p.
14. Slynko, I.I. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytanniia: navchalnyi posibnyk [Syntax of the Modern Ukrainian Language: Problematic Issues: textbook]. K., *Vyshcha shkola*, 670 p.
15. Funtova, T.B. (2002). Lohiko-syntaktychna katehoriia utochnenniia v suchasni rosiiskii movi (semantyka, zasoby vyrakhenniia) [Logical and Syntax Category of Specification in Modern Russian language (semantics, means of expression)]. Extended abstract of candidate's dissertation. Simferopol, 18 p.